

FORMAREA CUVINTELOR ÎN DIALECTUL ISTROROMÂN

VASILE FRĂȚILĂ

Istroromâna posedă foarte puține mijloace interne (sufixe, prefixe, inclusiv compunerea) cu ajutorul cărora să formeze cuvinte noi. Cauza o constituie „pe de o parte, necesitatea redusă de cuvinte noi într-un mediu cu un număr foarte mic de vorbitori, iar pe de altă parte, posibilitatea care există la populația bilingvă de a împrumuta din cea de-a doua limbă cuvântul necesar pentru o noțiune” (Kovačec 1971: 162)¹.

Situația de mai sus este ilustrată, așa cum arată Pușcariu 1926: 206, și prin faptul că lipsesc cu desăvârșire adjectivele și substantivele verbale în *-tor* (*-sor*), abstractele verbale în *-tură* (*-sură*), adjectivele în *-os* și *-esc*, precum și femininele în *-easă* sau adverbele în *-ește*. De multe ori, în locul unor derivate cunoscute de dacoromână, istroromânii recurg la perifraze: astfel în loc de ‘ierbos’ și de ‘spinos’ ei spun *pl’ir de iârbe* (Sușnievița), respectiv *âre spire* (Jeiăn), în loc de ‘a sângera’ se întrebuițează perifrazele: *sânze trlê* sau *sânze trlê afâra*, în loc de ‘a pescui’ spun *lovî ribe*.

Și după Bărdășan 2009: 510–511: „Formele lingvistice dezvoltate în interiorul dialectului istroromân de la baze lexicale latinești prin derivare, compunere sau schimbarea valorii gramaticale sunt reduse din punct de vedere cantitativ. Productivitatea resurselor lingvistice proprii este slabă și limitată, aspect ce justifică imposibilitatea de întărire și îmbogățire a fondului lexical vechi prin elemente noi dezvoltate de la cele latinești”.

1. DERIVAREA CU SUFIXE

1.1. Sufixele substantive

-AR (< lat. *-arius*, sl. *-ari*) este moștenit în *korburâr* (< lat. *carbonarius*), *pecurâr* ‘cioban’ (< lat. *pecorarius*), *glindâr* ‘ghindar, stejar’ (< lat. *glandarius*), *furnigâr* ‘furnicar, mușuroi’ (< lat. *formigarium* – PEW 683; CDDE 699).

¹ În ceea ce privește istroromâna, limba de împrumut a fost și este în continuare croata, iar într-o anumită perioadă, italiana (în special dialectul venețian), mai ales pentru graiurile de sud.

Format cu siguranță în interiorul istoromânei este *peduclâr* ‘păduchios’ < ir. *peduclu* (< lat. *peduculus*) + suf. *-âr*, înregistrat din Jeiăn de Pușcariu 1926: 208, de ALR II MN [6810] *păduchios*: *peduclâr* *ali pac uşivăţ* și de Kovačec 1998: 144: *peduclâr*, *-u*, s. m., glosat ‘ușlivac’, adică ‘păduchios, plin de păduchi’². Termenul istoromân are sens peiorativ-glumeț (cf. dr. ștregar, hoinar), corespunzând germ. „Lausbub” (< *Laus* ‘păduche’ + *Bub* ‘băiat, ștregar’) (Pușcariu 1926: 208) și *muntar* ‘putinei’ (Sârbu–Frățilă 1998: 231), provenit din ir. **untâr* ‘putinei’ < *unt* + *-âr* (cf. dr., prin Moldova, *untar* ‘putinei’; reg. *untăriță* ‘idem’), influențat de cr. *maslo* ‘unt’.

Format pe teren istoromân pare a fi *ierbâr* ‘vânzător de plante medicinale’ < *iârba* / *iârbe* (< lat. *herba*) + *-ar*, înregistrat de ALiI, h. 141 din Noselo alături de *travâr* ‘idem’ (< cr. *trava* ‘iarbă’). Termenul de la Noselo poate fi o „traducere” sau un semicalc după cr. *travar*, mai ales că în română sufixul *-ar* este accentuat.

Analizabile în cadrul istoromânei sunt: *băcvar* / *băcvar* / *bâțvar* ‘dogar’ < cr. *băcvar* ‘idem’, cf. însă și ir. *bačva* / *băcva* / *băcve* ‘butoi, puțină’ < cr. *băcva* ‘idem’; *bălegar* (Bârdo, Scubici) ‘gândac negru de bălegar’ (< cr. *balegar*), cf. însă și dr. *bălegar* și ir. *bălega* ‘balegă’, probabil un cuvânt de origine autohtonă (Brâncuș 1983: 34–35), *bôșcar* (Sușnievița) ‘pădurar’ (< *boșca* / *bosca* ‘pădure’ < cr. *boška* ‘idem’ < it.; *candelâr* ‘sfeșnic’ (< cr. *candêlâr* < it. *candelara*), cf. și ir. *candela* / *candele* ‘lumânare’ (< cr. *candela*, it. *candela*); *jâbar* ‘șorecar comun’ (Buteo buteo) (< cr. čakavian *žabar* ‘idem’ < cr. *žaba* ‘broască’, cf. și ir. *jâba* ‘broască’.

Pușcariu 1926: 208 menționează, după listele lui Bartoli, următorii termeni împrumutați din croată, derivați cu suf. *-ar*, termeni având sensul de ‘păstor’: *coňaru* ‘stăvar’ (< cr. *konjar* ‘idem’), *cravâru* ‘văcar’ (< cr. *kravar*, deși *văke* există), *ovčaru* ‘oier’ (< cr. *ovčar*), *volâru* ‘păzitor de boi’ (< cr. *volar*). După Byhan 1899 sunt înregistrați termenii: *klutsâr* ‘lăcătuș’ (< cr. *klučar*), *zidâru* (< cr. *zidar*), iar, după Kovačec 1971: 164, îi enumerăm pe următorii: *bicâr* ‘măcelar’ (< cr. *bikar* ‘idem’), *bobnar* ‘rotar, dogar’³, *pétlar* (Jeiăn), glosat ‘prosjak’, adică ‘cerșetor’, ‘sărac’, ‘nevoiaș, milog’⁴, *stražâr* ‘străjer, paznic’ (< cr. *stražar* ‘idem’ < *straža* ‘pază, strajă’).

Funcția principală a sufixului *-ar* / *-âr* constă în indicarea ocupației legate de obiectul denumit de lexem: *bic-ar*, *boșc-ar*, *cârbun-ar* etc. În *furnigâr* are sens colectiv, și, din perspectivă istorică, și în *peduclâr*.

-AT (< lat. *-atus*), sufix-morfem cu ajutorul căruia se formează participiul de la conj. I, este întrebuițat cu valoare substantivală: *rugât* ‘rugămintă, rugăciune’,

² Cr. *ušlivac* ‘păduchios’ < cr. *uš* ‘păduche’ + suf. adj. *-liv-* + *-ac* (< sl. *льв*).

³ În Kovačec 1998: 39, glosat prin cr. ‘kolar’, este explicat prin germ. *Wagner*, deși mai aproape atât din punct de vedere fonetic, cât și din punct de vedere semantic este germ. *Butner* ‘dogar, butar’.

⁴ Etimonul cuvântului ir. *péclar* / *pétlar* îl reprezintă însă cr. *peltjar* = *pekljar* = *pétlar* (Istria), care, după Skok 1972: 652, ar fi un împrumut din germ. *Bettler* ‘cerșetor’.

sculât ‘înviere’, dar și adjectivală: *secât* ‘uscat’, *spirât* ‘spinos’. Interesant este derivatul *suptă* (< *supt*, participiul lui *suje* + suf. verbal de conj. I, -a), cu sensul ‘a alăpta’.

-E (< *-ea* < lat. *-ella*) formează feminine de la masculine, având și valoare diminutivală: *câré* (< **cârea*) ‘cățea’ (Jeiăn) (< *câre* ‘câine’ < lat. *canem*).

-A, cu aceeași valoare, îl găsim în *breca* (sud) ‘cățea’ (< *brec* ‘câine’ < cr. dial. *brāk* < it. *brac* ‘câine de vânătoare’).

-EL (< lat. *-ellus*) a fost înregistrat de Maiorescu 1900 în *copăcel* (Jeiăn) și *coșel* ‘cocoșel’. După Pușcariu 1926: 209 ambele forme sunt suspecte, deoarece dacoromânescului *-el* în istroromână trebuia să-i corespundă *-é*: cf. ir. *vițé* ‘vițel’ (< lat. *vitellus*), la care se poate adăuga [n.n. V.F.] și *furićé*, pl. *furićel* ‘buboi, furuncul’ (< **furićellus* < lat. *furus* ‘hoț’ + *-icellus*, cf. lat. *furunculus*, **furuncellus*).

-ON, -ONE (< lat. *-oneus*, *-onea*), sufix moțional, formează feminine de la masculin: *lupóne* ‘lupoaică’ (< *lup* < lat. *lupus*), *ursóne* ‘ursoaică’ (< *urs* < lat. *ursus*), concurat însă de *-ița / -ițe* (< cr. *-ica*): *lupița* ‘lupoaică’, *ursița* ‘ursoaică’. Sufixul masculin *-on* îl găsim cu sens moțional în *strigón* (în textele lui Pușcariu notat *strigon*) ‘strigoi’ (< *striga*) și în *guscon* (AliI 564) ‘gâscan’ (< *gusca* ‘gâscă’ < cr. *guska*).

-UȚ (< lat. *-uceus*), cu valoare diminutivală, îl găsim în *capuț* ‘căpșor’ (< *cap* + *-uț*), *barbúț* ‘bărbie, barbă’ (< *bârba / bârbe* ‘barbă, bărbie’), *caluț* (< *că(l)* + *-uț*). Pușcariu 1926: 208 precizează că *-uț* s-a păstrat numai în *barbúț* ‘barbă’ (fără sens diminutival) în Sușnievița și Noselo, dar sufixul a mai fost înregistrat ulterior de Cantemir 1959: 160 în *caluț* ‘omidă’ și în *capuț* ‘căpșor’.

-UȘ, -UȘA, sufix moștenit probabil din substrat (Brâncuș 2007: 56), a fost înregistrat în Noselo și Sucodru în: *kərpüşe*, respectiv *kərpüşa*, cu pl. *kərpüşe* (ALI 920) < cr. *kərpüşa* ‘căpușă’, care reprezintă rezultatul unei contaminări între rom. *căpușă* și cr. *krlja*, *kripele*, cu sensuri asemănătoare. Rom. *căpușă* < *cap* + *-ușă* (cf. și alb. *kəpushë*). După Skok 1972: 204, cr. *kərpelja* < *krlja* f. (goveda i ovcija = bovine și ovine – n.n. V.F.), însemnând 1. tabanus bovinus, 2. melophugus ovinus, provine din *krljep*, prin metateza *l-p*, cum o dovedește *kərpüşa* < *kərp* + *-ușa*. În ceea ce-l privește pe rom. *căpușă*, Skok 1972: 211 s.v. *kərpüşa*¹, admite că termenul nostru, păstoresc prin excelență, provine din **cap* derivat cu suf. *-uș / -ușă* (cf. și alb. *kəpushë*), de origine ilirică, fără să excludă și un suf. slav *-uša*.

-UȘOR (< *-uș* + *-or*) se găsește într-un singur derivat: *oșor* ‘ou’, ‘testicul’, apărut probabil pe vremea când *u* semivocalic din *ou* (> *ov*) nu se consonantizase încă: *oușor* > *oșor*⁵.

O serie de sufixe cunoscute de dacoromâni, cândva uzuale și în istroromână, au fost înregistrate numai în antroponimie și toponimie, și astăzi ele nemaisimțindu-se ca elemente derivative. După materialul strâns de Popovici 1914:

⁵ După Graur 1970: 225, *-ș-* din *-șor* (acesta fiind mai vechi decât *-ișor*, *-ușor*) e un element sufijal „care face parte din diverse sufixe diminutive românești și a cărui origine pare a fi foarte veche” (Brâncuș 2008: 260).

35–42 și de el însuși, Pușcariu 1926: 207 le înșiruie pe următoarele: **-ala** și **-alo**: *Piscala, Puțalo*; **-ân**: *Belân, Borocân, Mișân*, iar din textele culese de el: *Benețân, Dvoiân și Borocân*⁶; **-âș**: *Vidăș* (alături de *Vida*), în textele lui Pușcariu *Vidăș*; **-eș**: *Beleș, Măleș, Pikeș* (nume de berbeci); **-ilă**: *Trohilă*; **-iș**: *Petriș*; **-otă**: *Bacotă*; **-ul'a**: *Givul'a, Slavul'a, Șarul'a* (toate nume de oi)⁷; **-uș**: *Plavușa* (vacă), *Bilușa* (oaie), *Mărcușa* (oaie).

De origine slavă (croată) sunt următoarele sufixe:

-ALNIC (< sl. *-alnik*): *pișalnic* ‘bășică’ (Jeiăn) < *pișă* (< lat. *pissiare*) + *-alnic*.

-CĂ, -KE (< sl. *-ka*) formează feminine de la masculine: *pul'ke* ‘puică’ (< *pul* ‘pui’, ‘pasăre’ < lat. *pulleus*). Ir. *porca* / *porke* ‘scroafă’ îl continuă pe lat. *porca* ‘idem’, cf. și dr. *poarcă* ‘idem’; cf. și it. *porca* ‘idem’.

-EȚ / -ĂȚ / -ÂȚ (accentuat și neaccentuat) (< cr. *-ac* < sl. *-ьcb*). Cu ajutorul sufixului *-ăt / -ăț / -eț* este identificat cel care îndeplinește o funcție, care este posesorul unei calități sau care are o anumită origine locală: *hlapăt / hlăpăt / hlapăț* ‘om de serviciu, slugă’ (< cr. dial. *hlăpac* < cr. *hlăp* < sl. com. **chlopъ* ‘rob’ – Skok 1971: 671, s.v. *hlăp*), *lovăt / lovăț* ‘vânător’ (< cr. *lovac*, cf. și ir. *lov* ‘vânătoare’ < cr. *lov* ‘idem’), (*t*)*calăt / căleț* (Jeiăn) ‘țesător’ (< cr. *tkalac* ‘idem’); *călețu târlițe ali țese pânza* (Kovačec 1998: 45), *starăt* ‘bătrân, moșneag’ (< cr. *starac* ‘idem’) (Jeiăn). Sufixul mai indică originea locală sau etnică a cuiva: *jeiănăț*, pl. *jeiănți* ‘locuitor al satului Jeiăn’ (< cr. *žejanec*; *žejanci*), *munăț*, pl. *munți* ‘locuitor al satului Mune’ (< cr. *munac*; *munci*), *lovrânăț*, pl. *lovrânți* ‘locuitor din Lovran’ (< cr. *lovrnac*; *lovranci*), *bosanaț*, pl. *bosanți* ‘bosniac’ (< cr. *bosanac*; *bosanci*), *dalmatinaț*, pl. *dalmatinți* ‘dalmat’ (< cr. *dalmatinac*; *dalmatinci*), *sârbiănăț*, pl. *sârbiănți* ‘sârb’ (< cr. *srbijanac*; *srbijanci*), *slovenăț*, pl. *slovenți* ‘sloven’ (< cr. *slovenac*; *slovensci*) etc.

-IČ / -IT / -IȚ (< cr. *-ić*) derivă diminutive de la masculine și neutre: *arelič* ‘ineluș’ (< *arel* ‘inel’ < lat. *anellus*), *asirič / asiriț* ‘măgăruș’ (< *ásir* ‘măgar’ < lat. *asinus*), *bovič / boviț* ‘juncan, tăuraș’ (< *bov* < *bo(u)* < lat. *bovus*), *calič / caliț* ‘mânz’ (< *că(l)* < lat. *caballus*), *capit* ‘căpșor’ (< *câp* < lat. *caput*), *caprič* ‘ied’ (< *câpra* ‘capră’ < lat. *capra*), *carelič* ‘cățeluș’ (< *căre* ‘câine’ < lat. *canem*), *corbič* ‘corb mic’ (< *corb* < lat. *corvus*), *cuțitič* ‘cuțitaș’ (< *cuțit* < lat. *cotitus*), *fokič* ‘foc mic’ (< *foc* < lat. *focus*), *iedič / iadič* ‘ied’ (< *ied* < lat. *haedus*), respectiv formă contaminantă între *ied* și împrumutul croat *jarič* ‘idem’ (< *jarič* < *jarac*

⁶ După Kovačec 1971: 164, sufixul *-ân*, indicând ocupația sau apartenența, ar putea fi cu greu separat din punct de vedere sincron. Această separare, continuă Kovačec, „și-ar găsi o justificare, doar în câteva substantive, care, în plus, nici nu sunt prea frecvente (*cârștân, gvard-i-ân, istri-ân, meric-ân, tali-ân*) și care pun în lumină sufixul, în general, prin intermediul părții croate a conștiinței lingvistice bilingve. Alte substantive, ca *partizân, župân, baršlân*, nu sunt analizabile din punct de vedere sincron”.

⁷ Creat pe teren ir. trebuie să fie *mințule*, *-a* ‘mincinos’ (< *minți* + *-ul'a*): glosat de Kovačec 1998: 117, prin cr. ‘lažac’: *ašâl' mințule și pocvariț omir* = oameni așa mincinoși și destrăbălați: cr. *takvi lačci i pokvareni ljudi*.

‘țap’), *junkič* / *junkiț* ‘juncan’ (< *junc* < lat. *iuvencus*), *lepurič* ‘ieपुराश’ (< *lepur* < lat. *leporem*), *merič* ‘mărul lui Adam’ (< *mer* < lat. *melum* = malum), *mikič*, adj. ‘mic, micuț’ (< *mic* < lat. *micus*), *muntarič*, dimin. de la *muntar* ‘putinei’ *mnelič* ‘noatin’ (< *mne(l)* < lat. *agnellus*), *perič* ‘perișor, puf’ (< *per* < lat. *pīlus*), *pičorič* ‘picioruș’ (< *pičor* < lat. **peciolus*), *porkič* / *porkiț* ‘purcel’ (< *porc* < lat. *porcus*), *pulič* / *puliț* ‘pui de pasăre’ (< *pul* ‘pui, pasăre’ < lat. *pulleus*), *pumnič*, dimin. de la *pumăn* ‘pumn’ (< lat. *pugnus*), *scandič* / *scandiț* / *scandit* ‘scăunel, măsuță’ (< *scând* < lat. *scamnum*), *vičelič*, dimin. de la *vičé(l)* (< lat. *vitēllus*) etc.

Pușcariu 1926: 207 a notat după diversele izvoare următoarele formații: *mladič* ‘tânăr, fecior’ față de *mlād*, *fečoriču* (Jeiăn, Sușnievița), *fetiču* („*čela micu se ziče fetiču*”), *cozliču* ‘ied’ (< cr. *kozlič* ‘idem’), *mjelič* ‘miel mic’, *calič* ‘căluț’, *clopotič* ‘clopoțel’, *porkič* ‘purcel’, *pulič* ‘păsărică’, *mikič* ‘micuț’, care apare întărit printr-un nou *-ič*: *mikicic* (= *mikițiț*) și numai prin formă diminutivală: *čaturiču* (Grobnic) ‘tăciune’, pierzându-se *čaturu* < *tačuru* (< lat. *titionem*), prin metateza *t-č* > *č-t*.

Kovačec 1971: 163, notează următoarele derivate: *armarič* ‘dulăpior’ (< *armar*), *motorič* ‘motorăș’ (< *motor*), *lepurič* ‘ieपुराश’ (< *lepur*), *scandič* ‘scăunaș’ (< *scând*), adăugând că în sud (uneori și în Jeiăn), morfemul *-ič* prezintă alomorful *-it*: *fečorit*” (în Jeiăn), *conit*” ‘căluț’ (< *coñ* ‘cal’) (numai în Jeiăn), *mladit*” (numai în sud), *pomâjit*” (numai în sud) ‘(luna) iunie’ (< *po-* *mâj* ‘mai’ + *-it*). În Sușnievița avem în loc de *-ič*, *-it*”, *-iț*: *caligeriț* ‘pantofar, cizmar’ (< cr. *kaliger* ‘pantofar’). Tot Kovačec 1971: 104 precizează că „la unele substantive morfemul de derivare nu mai este simțit ca unitate aparte, ci ca o parte componentă a lexemului: *božit*”, *mladit*”, *conit*”, adică sufixul nu mai îndeplinește rolul de modificador diminutival, el formând cu lexemul de odinioară *bož-* (*bog-*), *mlad-*, *coñ-* o unitate lexicală indestructibilă”.

-IIE (-ij-e) (sl. < *-ija*) indică locul destinat pentru desfășurarea unor activități: *covačije* / *covațije* ‘fierărie’ (< *covač* ‘fierar’), *fabrerije* ‘fierărie’ (Sușnievița) (< *fabro* ‘fierar’ < it. *fabro* ‘idem’ + *-ărie*), *cuscrije* ‘înrudire prin alianță între părinții a doi soți’ (< *cuscru* < lat. *consocer*). Direct din croată este împrumutat *bogatije* ‘bogăție’ (< cr. *bogatija*), față de *bogât* (< v. sl. *bogatŭ*).

-IȚA / -IȚE (< sl. cr. *-ica*) are mai multe valori:

a) sufix moțional, ajută la formarea femininelor de la masculine: *corbițe* ‘femela corbului’ (< *corb* < lat. *corvus*), *lepurița* / *lepurițe* ‘ieपुराश् (< *lepur* < lat. *leporem*), *lupița* ‘lupoaică’ (< *lup* < lat. *lupus*), *ursița* ‘ursoaică’ (< *urs* < lat. *ursus*), *medvidița* (în sud) ‘ursoaică’ (< cr. *medvijedica*), *frajerițe* ‘logodnică’ (< *frajâr* ‘logodnic’ < germ. *Freier*), *gospodarițe* ‘gazdă, gospodină’ față de *gospodâr*, *șesarițe* ‘împărăteasă’ față de *șesâr* ‘împărat’.

b) sufix diminutival, formează diminutive de la substantivele feminine: *ăsirița* ‘măgăriță’ (< *ăsira* ‘măgăriță’ < lat. *asina*), *iepițe* ‘mânză’ (< *iâpe* / *iâpa* < lat. *equa*), *caderițe* ‘căldărușă’ (< *cadere* ‘căldare’ < lat. *caldaria*), *calițe* ‘potecă, cărare (a pârului)’ (< *câla* ‘potecă de munte bătută de turme, cărare’, dimin. de la

căle (< lat. *callis*, -em), *cupițe* ‘cană mică, cupă mică’ (< *cupa*), *lēmnițe* / *lēmnița* ‘copăcel, surcea, așchie’ (< *lemăn* ‘lemn’ < lat. *lignus*), *limbițe* ‘omușor’ (cf. și în Transilvania *limburuș* și în ar. *limba țe mica*, *limbăriță*), *lingurițe* ‘linguriță’, ‘omușor’, ‘cavitate mai sus de stern, lingurea’ (< *lingura* < lat. *lingula*), *fetița* / *fetițe* ‘fetiță’ (< *feta* / *fete* ‘fată’ < lat. *feta*), *frajița* ‘căpșună’, ‘fragă’ (< *fraj* s.m. *fraje* s.f. < lat. *fraga*), *îedițe* / *îădița* ‘pui de capră’ (< *îăda* ‘iadă’ < lat. *haeda*), *merindița* ‘prânz, dejun’ (< *merinde* < lat. *merendam*), *ml’ălița* / *ml’ălițe*, *mh’ălița* ‘mieluță’ (< *ml’ă* ‘mia’ < lat. *agnella*), *notirițe* ‘noatină’ (< *notira* ‘noatină’), *oclițe* ‘ochișori’ (< *oclu*, orientat după cr. *očice*), *ol’ițe* / *olița* ‘oală mică’ (< *ole* ‘oală’), *olicița* ‘cană, ulcică’ (< *ole* + -*ițița*), *porkițe* ‘purcea, purcelușă’ (< *porc* ‘porc’ sau *porca* / *porke*) ‘scroafă’ < lat. *porca*), *pulițe* / *pulița* ‘pui de pasăre’ (< *pul* ‘pasăre’ < lat. *pulleus*), *ușițe*, dimin. de la *ușe* ‘ușă’ (< lat. *ustia*, pl. lui *ustium*), *vițelițe* / *vițelița* ‘vițe’ (< *vițe(l)* + -*ița*).

c) nume de agent, numai în derivatul *koptorîtse* ‘bucătăreasă’, presupune un *coptór* < lat. *coctorius*, -a, -um, cu orientare după cr. *pekarica* (Pușcariu 1926: 208).

-INA / -INEȚ (< cr. -ina). După Kovačec 1971: 164, cu ajutorul acestui sufix [-in-a (-în-a)] se derivă cuvinte cu valoare afectivă, indiferent dacă este vorba de ceva simpatice sau de ceva antipatice, întrucât una dintre nuanțe reiese chiar din context, deci de la un cuvânt-bază: *bâb-in-a*, *drac-in-a*, *duh-(ov)-ina* ‘fantomă, stafie’, *șigan-in-a*, *fêt-in-a* ‘fată de măritat’, *fěčor-in-a* ‘flăcău de însurat’. Relativ frecvent, el ajută la derivarea unor augmentative, însă valoarea lor augmentativă este cel mai adesea slab reprezentată și, în acest caz, alături de substantiv stă, în mod obișnuit, și adjectivul *mâre*, în special în sud: (*mâre*) *drâgine* ‘vale, depresiune (mare)’ (< *draga* ‘vale mică’ < cr. *drăga* ‘idem’), *o (mâre) gredine* ‘o grindă mare (din lemn)’ (< *gredę* ‘grindă (de lemn)’ < cr. *greda* ‘idem’), *vrâștina* ‘grindină mare’ (< *vrâška* ‘grindină’, ‘piatră’), *o (mâre) škul’iňe* ‘groapă mare, gropan’ (< *šcul’a* / *šcule* ‘gaură’), *o (mâre) căibiňe* ‘colivie mare’ (< *căibe* ‘colivie, cușcă’). Într-o serie de cazuri, cuvintele care conțin sufixul -in-a sunt lexicalizate din punct de vedere sincron, ele nemaifiind simțite ca derivate: *copina* / *copine* ‘claie mare de fân’, față de *copa* (întrebuințat foarte rar), *módrina* ‘haină femeiască, fără mâneci, (lungă) până la genunchi’, *t’’avkina* ‘stăncuță’, alături de *t’’avka* ‘stancă, ceucă, stăncuță’.

După aprecierea lui Kovačec 1971: 164, un număr relativ mare de substantive au numai formal acest sufix, în sensul că lexemele cu care se combină acesta nu se mai întâlnesc nicăieri, fiind împrumutat de-a gata din čakaviană: *mărșine* ‘mortăciune, mărtoagă’, *gârml’ăvina* ‘tunet prelung’, *búbina* ‘insectă’⁸, *bârstina* ‘creangă’ (< *brst* ‘vlăstar, mlădiță’), contribuind la dispariția acestui morfem. Sufixul -in-, afirmă Kovačec 1971: 164, cere după el morfemul -a.

Rolul predominant al sufixului -in-a este de a forma augmentative. Iată câteva dintre acestea: *ârpine* / *ârpina* ‘piatră mare, bolovan’ (< *ârpe* / *ârpa* ‘piatră’

⁸ ALiI 397 înregistrează însă *buba* ‘insectă’.

< lat. *ripa*), *băbine* / *băbina*, augmentativ de la *băba* (< v. sl. *baba*), *bătine* / *bătina* ‘baltă mare, băltoacă’ (< *bâte* / *băta* ‘baltă’, de origine autohtonă (Brâncuș 1983: 35–37) cf. și cr. *lokvetina* ‘idem’ < cr. *lokva* ‘baltă, băltoacă’), *boskin* / *boșkin* ‘pădure mare’ (< *boske* / *boșke* ‘pădure’), *călina* augmentativ de la *că(l)* (< lat. *caballus*), *cârning* (sud) ‘carne multă’; ‘om gras’ (< *cârne* / *cârna*, cf. și cr. *mesina* ‘idem’ < cr. *meso* ‘carne’)⁹.

1.2. Sufixele adjectivale

Sunt puține în istroromână și toate de origine croată:

-AST (< cr. *-ast*). În croată *-ast* este un sufix adjectival cu o frecvență foarte ridicată indicând culoarea obiectului de la care este derivat: cf. *golúbast* ‘taubenfarbig’ (< *golub* ‘Taub’, ‘porumbel’), *jastrebast* ‘geierfarbig’, ‘pestriț’ (< *jastreb* ‘erete, uliu’), *lăsast* ‘wieserfarbig’, ‘de culoarea nevăstuicii’ (< *lása* hipocor. de la *lásica* ‘nevăstuică’). Derivatele cu *-ast* de la adjectivele care denumesc culori indică o asemănare (cf. *-kast*) în sensul germ. *-lich* (*rötlich* ‘roșiatic’): *morăst* și *mor* ‘dunkelblau’, ‘albastru închis’, *òkruglast* ‘rotund’ (< *òkrugao*, fem. *òkrugla* ‘rund’, ‘rotund’), *sînjast* și *sînj* ‘graublau’, ‘cenușiu bătând în albastru’), *sîvast* și *siv* ‘grau’, ‘sur, cenușiu, de culoare gri’ etc.

Sufixul *-kast* (< sl. com. *-ъk-astъ*) micșorează, diminuează culorile ca germ. *-lich* (*grünlich* ‘verzui’): *cînjkast* (*cînkast*) ‘schwärzlich’, ‘negruț’ (< *crn* ‘negru’), *crvenkast* ‘rötlich’, ‘roșiatic’ (< *crven* ‘roșu’), *sîrkast* ‘bläblich’, ‘cam palid, gălbior’ (< *sur* ‘blaß’, ‘palid, galben, spălăcit’ (Leskien 1914: 305–306, 315).

Derivatele istroromâne în *-ast*: *blăvast*, *-a* ‘azuriu, albastru deschis’ (Miheli) < *blăv* ‘albastru’, *blav* (Bârdo și Sușnievița) < cr. *plav* ‘albastru’, influențat de lat. medieval *blavus*, it. *biavo*, cf. *blaviten*, f. *-tena* ‘plav’, ‘albastru’ (Skok 1971: 169, s.v. *blaviten*), *biličast* ‘blond’, var *briličast* (< cr. *bijeličast* ‘albicios’), *cafenast*, *-a* (Jeiăn) (ALiI 177) ‘cafeniu’ (< cr. *kafen*, *-a* ‘castaniu’, ‘brun’), cf. cr. čakavian *kafèna*, lit. *kafèni* (*-a*, *-o*) ‘de cafea, referitor la cafea’, *kafèn* (Kosmet) (Skok 1973: 14 s.v. *kàhva*), *mutast* ‘mut’, *narančast*, *-a* ‘portocaliu’ (ALiI 177) < cr. čakavian *narančast*, lit. *narančast*, *-a*, *-o* < ir. *naranče* / *narânče* ‘portocală’ < cr. čak. *naranča* ‘idem’, *piriĵast* ‘cenușiu’ (ALiI 117, ALI 230) (< cr. *pîr* ‘grâu moale, alac’), *rozast*, *-a* (ALiI 118) ‘roziu’ (< cr. čak. *roza* ‘roz’), *sivast*, *-a* / *-e* ‘cărunt’ (< cr. *sîvast* ‘idem’), ir. *siv* ‘puțin cărunt’ (< cr. *sîv*), *ștârbast*, *-e* ‘știrb’ (< cr. dial. *ștrbast* (= *șkrbast*) sau o contaminare între rom. com. **știrbu* (cf. ar. *știrbu*, dr. *știrb*, megl. *ștârb* < sl. com. *ščъrbъ* ‘mancus’ + cr. *škrbast* (despre dinți, măsele) ‘rupt, spart’, *jutcast*, *-a*, *-o* ‘gălbui’ (< cr. *žutkast*, *-a*, *-o* ‘idem’), cf. însă și ir. *jut* ‘galben’ (< cr. *žut* ‘idem’) + *-kast*.

⁹ Ir. *fășina* ‘legătură (de lemne)’ e împrumutat direct din cr. *fašina* ‘idem’, iar acesta din it. *fascina* ‘legătură de lemne subțiri, nuiiele’.

-AV (< cr. *-av*). Formează adjective de la substantive: *cărnăv* ‘de carne’ (< *cârna* / *cărnă*), *slinav* (Jeiăn) ‘bălos, mucos’: poate fi un împrumut direct din cr. *słinav* ‘idem’ sau un derivat pe teren istroromân din *slina* ‘bale, mucii’; *așâv* – *așâvé*, în funcție adjectivală, este format după cr. *tako – takov* (Pușcariu 1926: 211)¹⁰.

-LIV (< cr. *-ljiv*): *vintliv* ‘vântos’ < ir *vint* ‘vânt’ (< lat. *ventus*) + *-liv*.

-SKI, -SCA (< cr. *-ski, -ska, -sko* < sl. *-ьскъ*) derivă adjective de la nume de țări și de popoare sau de la anumite oiconime: *dalmatinski* ‘dalmațian’ (< cr. *dalmatinski*), *monarski, monarsca* ‘marinăresc’ (< cr. *monarski, -a, -o* ‘idem’), *munski* ‘ca la Mune’ (< cr. *munski* < *Mune*), *talianski* ‘italienesc’ (< cr. *talianski* ‘idem’), *sârpski* ‘sârbesc’ (< cr. *srpski* ‘idem’), *țiribirski* ‘istroromânesc’ (< *țiribirii*, nume sub care sunt cunoscuți istroromânii), *partizanski* ‘de partizani’ (< *partizan*), *siromâski* ‘de sărăcime, referitor la sărăcime’ (< cr. *siromaski* < *siromah* ‘sărac’, cf. și ir. *siromâh* ‘sărac’ (< cr. *siromah* ‘idem’), *rimski* ‘roman’, ‘ca romanii’ (< cr. *rimski* < *Rim* ‘Roma’), *rumunski* ‘românesc, românește’.

Propriul lor grai istroromâni îl numesc cu un adjectiv derivat de la toponim (oiconim): *žejânski* ‘pe jeianeste’ (< *Žejane*), *susnevski* sau *sušnevski* (< Sușnievița), *novoșanski* (< Novoselo), *brijânski* (< Briani = Bârdo), adică ‘pe șușnievește, novoșânește, brianeste’ sau cu sintagme (*cuvintă*) *po* ‘pe’ *žejânsku, (ganej) po susnevsku* sau *sušnevsku, po novoșânsku, po briânsku* etc. În satele din sud, istroromâna este numită *vlășki* ‘valahă’: *vlășke limbe* ‘limba valahă’, *po vlășku* ‘pe valahă’ (ALiI: 47).

1.3. Sufixe verbale

-VEȚ (< cr. *-vati*) derivă verbe iterative în special de la verbe de origine latină (Pușcariu 1926: 210).

Forma sufixului este *-avej* pentru verbele de conjugarea I: *ascundavej* (< *ascunde*), *âmnavej* (< *âmna* ‘a umbla’), *ânmețavej* (< *ânmețâ* ‘a învăța’), *ânsuravej* (< *ânsură se*), *ântrebavej* ‘a întreba mereu’ (< *ântrebâ*), *batavej* (< *bâte*), *cadavej* (< *cadê* ‘a cădea’), *cântavej* ‘a cânta (mereu)’ (< *cântâ* ‘a cânta’), *cavtavej* (< *cavtâ* ‘a căuta, a privi’), *cumparavej* (< *cumparâ*), *ciravej* (< *cirâ* ‘a cina’), *davej* (< *dâ* ‘a da’), *lucravej* (< *lucrâ*), *muncavej* (< *muncâ* ‘a mânca’), *portavej* (< *purtâ*), *spelavej* (< *spelâ* ‘a spăla’) etc., mai rar pentru cele de conjugarea a III-a: *p’lervavej* (< *p’lerve* ‘a pierde’), *scundavej* (< *scunde* ‘a ascunde’), *trecapej* (< *trêce*), *vindavej* (< *vinde*) și pentru un verb de conjugarea a IV-a: *viravej* (< *veri* ‘a veni’ < lat. *venio, -ire*); în toate celelalte cazuri sufixul este *-ivej*: *ămnestivej* (< *înmesti* ‘a îmbrăca’ < lat. *investio, -ire*), *cosivej* (< *cosi* < v. sl. *kositi*), *durmivej* (< *durmi* < lat. *dormire*), *ganivej* (în sud) (< *ganej* ‘a vorbi’ < cr. čakavian *ganati*),

¹⁰ Kovačec 1998: 25 dă toate formele adjectivului de la Jeiăn: *așâv, așâva, așâvo, așâl, așâvé* exemplificându-l în contexte: *așâv svit* ‘așa lume’, *așâva stvar* ‘așa lucru’, *nuște așâvo* ‘așa ceva’, *așâl omir* ‘așa oameni’.

igrivei (< *igreji* ‘a juca’ < cr. *igrati*), *peclivei* (< *pecl’ei* ‘a cerși’ < cr. *petljati* < *pekljati* ‘a cerși’), *pisivei* (< *pis’ei* ‘a scrie’ < cr. *pisati*), *pletivei* (< *pleti* ‘a împleti’). În *morivei* verbul se formează de tulpina indicativului prezent (*mor*), nu de la infinitiv (*muri* < lat. *morīre*). În câteva cazuri, verbul se formează de la substantiv: *voiskivei* ‘a purta război’, derivat de la *voiskē* ‘război’ (< cr. *vojska* ‘idem’), *obedvei* ‘a prânzi’ (< *obed* ‘prânz’ < cr. *obed* ‘idem’).

2. DERIVAREA CU PREFIXE

ĂN- (*ăm-*, *n-*, *m-*) / ÂN- este singurul prefix de origine latină după ce *des-* (< lat. *dīs-*) a fost înlocuit cu *răs-* (< sl. *raz-*).

Ca prefix mort îl întâlnim atât în verbe cât și în adverbe în cuvinte precum *ănnesti* ‘învesti’ (< lat. *investio*, *-ire*), *ămețā* ‘învăța’ (< lat. **invitio*, *-are*), *ănsurā se* ‘a se însura’ (< lat. **inuxorare*), *ănșinze* ‘încinge’ (< lat. *incingere*), *ănnence* ‘înainte’ (< lat. *inabante*), iar ca prefix viu în *ănc’ide* ‘închide’ (< lat. *includere*) în opoziție cu *rescl’ide* ‘deschide’ (< lat. *discludere*), cu înlocuirea lui *des-* (< lat. *dīs-*) cu *res-* (< sl. *raz-*). Alte verbe moștenite derivate în latină cu prefixul *in-* sunt: *ămflā* ‘a (se) umfla’ (< *inflare*), *ămpledacă* ‘împiedica’ (< *impēdicare*), *ăniurbā (se)* ‘a (se) întâlni’ (< **inobviare*), *ă(n)căță* ‘a (se) încălța’ (< *incalcare*), *(ă)năcără* ‘încărca’ (< *(in)carricare*), *ănc’egā* ‘a (se) închea’ (< **incoagulare*).

Formații istroromâne sunt considerate de Pușcariu 1926: 204 *ănnisā* ‘a visa’ și adverbele *ănpoi* ‘apoi’, *ămprevāle* ‘pe jos’, *ănzdolu* ‘la vale, în jos’, *ōnnōzat* ‘înapoi’ (Weigand 1895: 3/10).

În câteva cuvinte de origine italiană, prefixul italian *in-* a fost românizat în *ăn-*: *ănamurei* (< *inamorare*), *ănpunto* (alături de *inpunto*), *ănfati* (alături de *infati*) ‘de fapt’. Tot aici se încadrează și *ămbatire* ‘a întâlni’ (< ven. *imbaterse*, it. lit. *imbatersi* ‘idem’), *ămpaket’ei* ‘împacheta’ (< ven. *impachetār*, it. lit. *impacchetare* ‘idem’), *ăncarg’ei* ‘a încărca’ (< ven. *encarigār* ‘idem’), *ăncol’ei* ‘a încheia’ (< ven. *incollār*, it. lit. *incollare* ‘idem’), *ămbark’ei* ‘a (se) imbarca’ (< ven. *imbarcār*, it. lit. *imbarcare* ‘idem’), *ănteligențān, -tna* ‘inteligent’ (< cr. *intelligentan* < it. *intelligente*), *ănternați’je* ‘internare’ (< cr. *internacija*).

În *ăncruni* ‘încununa’, alături de *ocruni*, are loc substituția prin *ăn-* (< *in-*) a prefixului slav (mai exact croat) *o-*, pe care o întâlnim și în *oducl’ăt* ‘deochiat’, devenit *nducl’ăt*, iar în *ăncompañ’ei* ‘a însoți, a acompania’ (< it. *acompanare* ‘a însoți, a întovărăși’) avem a face cu înlocuirea prefixului italian *a-* cu ir. *ăn-* (< lat. *in*). Același fenomen îl întâlnim și în *ămpregn’i* ‘a înjuga, a înhăma’ (despre boi și vaci): *ămpregn’i boi’i ili căl’i*, în care prefixul cr. *u-* din *upregnuti* ‘idem’ a fost substituit cu *âm-* sau în *ăndebeli se (ănnăndebeli se)* ‘a se îngrășa’ (< cr. *debeljati se* ‘idem’). Sinonim cu *ămpregn’i* este *ămpolovi (mpolovi)*: *ămpolovi doi’ boi’; ămpolovi pătru căpure de boi’ si m’ere arā* ‘a înjuga patru capete de boi să meargă să are (la arat)’ (Kovačec 1998: 29) pentru care cf. cr. *upola* ‘pe jumătate’, *poloviti*

‘a împărți în două părți egale’, antonimul lui *respolovi* ‘a dejuca, a deshăma’ (< cr. *raspoloviti* ‘a tăia, a rupe, a frânge, a crăpa în două’).

După Pușcariu 1926: 204, în câteva cazuri avem a face cu fenomenul de decompoziție analogică a derivatelor cu prefixul *ăn-*: *trebă* alături de (*ă*)*nrebă*, *trușe* ‘curte’ < *ănușă*, analizat greșit în *ăn* + *trușă*, *carcă* alături de (*ă*)*ncarcă* dacă nu o fi vorba de păstrarea lat. *carricare* (cf. ar. *cărcare*), *âncârțeji* ‘încărca’ (< *ăn-* + *cârțeji*) alături de *cârțeji* ‘idem’ (< cr. *krcati* ‘a încărca un vapor’).

De origine slavă (croată) sunt următoarele prefixe:

RES-, REZ- (sud) / **RAS-, RAZ-** (Jeiăn) (< sl. *raz-*) a substituit pe *des-* (< lat. *dīs-*) în *rasclide* ‘deschide’ (format după *raztvoriti*), *rescuț / rascuț* ‘descuț’ (< lat. *disculceus*), *resparti* ‘despărți’ (< it. *dispartire*), *rezlega* ‘dezlega’, *respolă* ‘dezbrăca, despuia’ (< lat. *dispoliare*), precum și în *rascarcă / rescarcă* ‘a (se) descărca’, *resgheț* ‘dezgheța’, *resmarită* ‘a divorța’, *respleti* ‘despleti’.

NE- (< sl. *na-*) are rolul de a nega ideea cuprinsă într-un cuvânt: *nepriiatel* ‘dușmani, neprieteni’, *neșisni* ‘necurat’, *nemușăte* ‘urâte, nefrumoase’. După Pușcariu 1926: 204, următoarele derivate consemnate de Glavina: *necunoscut*, (*din*) *nesrice* ‘din nefericire’, *pe nepravo* ‘pe nedrept’, *necrivița* ‘nevinovăție’ sunt suspectate de traduceri din dacoromână. *Necunoscut*, *-a*, *necunoscuț*, *necunoscută*, adj. este confirmat de Kovačec 1998: 126, care îl dă în următorul context înregistrat în Jeiăn: *un om necunoscut*, glosat prin cr. ‘nepoznan čovek’. Același lingvist de la Zagreb îl notează și pe *nesriče*, *-a*, s. f., tot din Jeiăn, în următorul text scurt: *ke ti se vâ dogodi nesriče*, transpus în croată prin: ‘jer će ti se dogoditi nesreća’ (pentru că ți se va întâmpla o nenorocire). Ir. *nesriče* poate fi un împrumut direct din croatul *nasreća* sau poate fi format în interiorul dialectului din *ne* + *sriče* ‘noroc’ (< cr. *sriča* ‘noroc, fericire’).

Derivatul *nevreme* ‘noroc, fericire’ a fost notat de Burada 1896: 50.

PO- (< cr. *po-*) formează verbe perfective de la imperfective. Este unul dintre cele mai productive prefixe în istoromână, fapt dovedit, în primul rând, prin combinarea lui cu rădăcini românești iar, în al doilea rând, prin atașarea la o rădăcină slavă (de ex. *pogledi* ‘a privi (câtva timp)’, *poblati* ‘a se murdări a se păta, a se mânji’) pentru care în limbile croată și slovenă nu sunt menționate verbele corespunzătoare **poglediti*, **poblatiti*, așa încât verbele istoromâne pot fi considerate creații proprii idiomului istoromân (Klepikova 1963: 77).

Iată câteva derivate cu prefixul *po-* de la teme latinești: *pocadé* ‘a cădea’ < *po-* + *cadé* (< lat. *cadere*), *pociră* ‘a termina de cinat, a isprăvi cina, a cina atât până se satură cel ce cinează’ < *po-* + *ciră* (< lat. *cēnare*), *pocuperi* ‘a acoperi’ < *po-* + *cuperi* (< lat. *accoperire*), *poface* ‘a face’ < *po-* + *făce* (< lat. *facere*), *pofură* ‘a fura’ < *po-* + *fură* (< lat. *furare*), *polegă* ‘a lega’ < *po-* + *legă* (< lat. *legare*), *pomere* ‘a pleca’ < *po-* + *mere* (< lat. *mergere*), *pomuri* ‘a muri’ < *po-* + *muri* (< lat. *morire*), *poscapă* ‘a scăpa’, ‘a fugi’ < *po-* + *scapă* (< lat. **excappare*), *posculă* ‘a (se) scula’ < *po-* + *sculă* (< lat. **excubulare*), *poscută* ‘a asculta’ < *po-* + *scută* (< lat. *auscultare*), *posúje* ‘a termina de supt’ < *po-* + *suje* ‘a suga’ (< lat.

sugere), *posvelâ* ‘a tunde primăvara oile în jurul ugerului, pe burtă și sub coadă’ < *po-* + *svelâ* ‘a tușina’ (< lat. *subiliare*), *poșteptâ* ‘a aștepta puțin’ < *po-* + *șteptâ* ‘a aștepta’ (< lat. **astēctare* < *adspectare* = *expectare*), *potalâ* ‘a tăia’ < *po-* + *talâ* ‘a tăia’ (< lat. *taliare*), *potorče* ‘a termina de tors’ < *po-* + *torče* (< lat. *torquere*), *pouçide* ‘a ucide, a omorî’ < *po-* + *uçide* (< lat. *occidere*).

Derivate de la teme slave (croate): *pobroi* ‘a socoti, a număra’, alături de verbul simplu *broi* ‘a număra’, cf. și cr. *pobròjiti*, *pocosí* ‘a cosi (câtva timp sau toată cantitatea de fân existentă pe fâneață’, alături de *cosi* (< v. sl. *kositi*), cf. și cr. *pokositi*, *pogreši* ‘a păcătui’, cf. și ir. *zgreši*, cf. și cr. *pogriješiti*, *pobiti* ‘a arunca (la întâmplare) multe, toate’, alături de *biti* ‘a arunca’, cf. și cr. *pobititi* etc. Kovačec 1998: 153, l-a notat și într-un derivat de la un împrumut cu bază italiană: *poștimēi* ‘a se lăuda, a se fâli’, ‘a se ridica pe sine, a se fuduli’ < *po-* + *știmēi* (< it. *stimare* ‘a estima, a prețui’).

PRE- (< cr. *pre-*) a fost notat în *președē* ‘a se muta’ *pre-* + *ședē* ‘ședea’ (< lat. *sedere*), analog după sl. *preseliti*, iar în combinație cu *-na-*, în *prenamuncâ se* (Jeiăn) ‘a mânca prea mult’ orientat după cr. *prenajesti* ‘idem’: *io m-am prenamâncât*, glosat de Kovačec 1998: 157 prin cr. ‘ja sam prenaėjo’. Cu valoarea dr. *stră-* (< lat. *extra-*) a fost înregistrat de Glavina într-un derivat de la subst. *did*, pl. *dizi* ‘bunic’: *predizii* ‘moșii și strămoșii’ (Pușcariu 1926: 206), respectiv de la *nono* ‘bunic’: *prenono*, *prenoni* (în sud) ‘străbunic, strămoș’: *nostru prenoni* în cr. *nași predjedovi* Kovačec 1998: 157) < cr. *pre-* + *nono* ‘bunic’ (< ven. *nono*, it. *nonno* ‘idem’).

PRI- (< cr. *pri-*) conferă derivatului un sens intensiv. Atașat unor verbe de origine latină le prefacă în perfective cu nuanța de sens „de tot”: *prisaturâ* ‘a se sătura de tot’, *primuncâ* ‘a mânca pe săturate’, *prifâce se* ‘a se prefacă’, *prinovi* ‘a schimba, a înnoi’, *prirugâ* ‘a ruga, a implora’, *privinde* ‘a vinde de tot’.

ZA- (< sl. *za-*) (la Jeiăn) indică începutul unei acțiuni: *zamuri* ‘a se asfixia, a se sufoca’ (Cantemir 1959: 186) < *za-* + *muri* (< lat. *morīre*), *zauçide* ‘a ucide, a omorî, a tăia un animal’ < *za-* + *uçide* (< lat. *occidere*), *zajucâ* ‘a dansa’: *Și mușki čești vor zajucâ cu jenskele în ples* ‘și bărbații aceștia vor dansa cu femeile la joc’ (Sârbu-Frățilă 1998: 300).

ZE- (< sl. *za-*) (în sud) are uneori aceeași funcțiune ca *ăn-* / *ân-* (< lat. *in-*). Astfel, lui *rescopēi* ‘a dezgropa’ îi corespunde *zecopēi* ‘a îngropa’, lui *resclide* ‘a deschide’ pe lângă *ânsclide* și *zeclide* ‘a închide’ (după cr. *zaključati* sau *zatvoriti* ‘idem’). Imperfectivului *durmi* îi corespunde perfectivul *zedurmi* ‘a adormi’ care a luat naștere după ce a avut loc afereza lui *a-* (care a determinat omonimia cu *durmi*), prin adăugarea prefixului *za-*, care marchează începutul unei acțiuni, după analogia *spati* – *zaspati* (Pușcariu 1926: 206). *Zeplânje* < *ze-* + *plânje* (< lat. *plangere*) are sens incoativ marcând începutul unei acțiuni și perfectivizează verbul. Iată și alte verbe derivate cu *za-*: *zacântâ* ‘a cânta’ < *za-* + *cântâ* (< lat. *cantare*): *Ačia aș jucât și s-a zacântât* ‘aici au jucat și s-a cântat’ (Sârbu-Frățilă 1998: 400), *zaclemâ* ‘a chema, a striga (pe cineva) în repetate rânduri, a face semn

să vină' < *za-* + *cl'emă* (< lat. *clamare*), *zajură se* 'a se jura, a depune jurământ, a ruga implorând': *zajură-m-am pre crižu lu domnu* 'm-am jurat pe crucea lui Isus' (Kovačec 1998: 222) < *za-* + *jură* (< lat. *iurare*), *zalatră* 'a lătra, a începe să latre, a scoate un lătrat' (Kovačec 1998: 220) < *za-* + *latră* (< lat. *latrare*), *zalegă* 'a lega, a pune cătușe (cuiva), a lega în fiare un condamnat' < *za-* + *legă* (< lat. *legare*), *zafarecă* 'a pune cătușe, a lega cu fiare, cu lanțuri un condamnat' < *za-* + *farecă* (< lat. *fabricare*): *Și prins-ăl-a e l-a zalegât (ali zafarecât) e l-a zeclis* (Morariu 1928: 34) 'și l-a prins și l-a legat (sau ferecat, încătușat) și l-a închis', *zamačiră* 'a măcina' < *za-* + *mačiră* (< lat. *machinare*), *zaplânže* (Jeiăn): *atunče av nuștē zaplâns* 'atunci au început câțiva să plângă, atunci au izbucnit câțiva în plâns' (Kovačec 1998: 221) < *za-* + *plânge* (< lat. *plangere*), *zeplânje* (în sud) 'a începe să plângă' (Morariu 1928: 407): *Vire didu căse cruto jălostăn și zeplânje* 'vine moșul acasă foarte trist și începe să plângă' < *ze-* + *plânje*.

3. COMPUNEREA

În ceea ce privește tipul de formare a cuvintelor, limba română, ca și limbile romanice în general, recurge într-o măsură mai mare la derivarea cu sufixe și mai puțin la derivarea cu prefixe și la compunere (Ivănescu 1965: 31). Cât privește procedeul compunerii, româna (inclusiv dialectele sud-dunărene), în cadrul limbilor flexionare, se plasează la limita de jos (*ibidem*).

Dintre **substantivele** compuse moștenite direct din latină menționăm pe *mijlóc* (< *medius locus*) și pe *primaveṛa* (Jeiăn) (< *primavera*).

Alte substantive compuse sunt rezultatul unor calcuri după croată sau după italiană: *supcuvet* (Jeiăn) 'antebraț' (< *sup* = *sub* + *cuvet* 'cot'), *dupa lăkat* (Șcabici) 'antebraț' după cr. dialectal *podlaktica* < cr. *pod* 'după' + *laktica* (< *lakat* 'cot'), *sub lăkât* 'antebraț' după cr. čakavian *podlăktica* < cr. *pod* 'sub' + *laktica* (< *lakat* 'cot'), *subočina* 'șold' (Bârdo) < *su(b)* + cr. *bočina* augmentativ de la *bók* 'șold, șale, os iliac', *subârba* 'bărbie' după cr. (*pod*) *bradak* 'idem' < cr. *pod* 'sub' + *brada* 'barbă, bărbie', *supazuha* / *supazuhe* 'subsuoară' după cr. dialectal *podpăzuh*, *pâma de pičor* 'talpă' după it. *palma del piede* 'idem', *riba de pičor* 'pulpă' (Grobnic, Costârcean) după it. *pisce de se cambe* 'idem', *iaboțița lu jeruncl'u* (Sușnievița) 'rotulă', sinonim: *čașița de jeruncl'u* după cr. *čašica (na kolene)* 'idem' (*čašica* 1. dim. 'păhărel, păhăruț' (*čaša* 'pahar'). 2. (anat.) 'rotulă' (Frățilă 2002: 303–304).

Un caz interesant îl constituie ir. *prevăle* 'prăpastie' care lasă impresia că ar fi un subst. compus din prepoziția *pre* 'pe' (< lat. *per*) și *văle* (< lat. *vallem*), el pare însă a fi rezultatul unei etimologii populare, etimonul adevărat constituindu-l cr. *provalija* 'prăpastie', care a fost apropiat de rom. *vale* 'vale'.

Și alte substantive compuse s-ar putea datora unor calcuri: *vițu foc* 'jăratec', *vițe apă* 'izvor', *dupa pumăn* / *dupa pumen* 'încheietura mâinii', *su(p)oclu* 'cearcăn'

(Jeiăn), *suoclu* (Șcabrici și Costârcean), după cr. *pödočňak*, împrumutat în celelalte localități istroromâne (ALiI 139: 134).

Incapabilă de a forma cuvinte noi prin derivare, istroromâna a înlocuit prin perifraze o serie de adjective formate în dacoromână cu sufixul *-os* de la substantive denumind părți ale corpului omenesc: ‘pântecos’ (*omu*) *cu fole mare*, ‘ochios’ (*omu*) *cu oculi mâr*, ‘năsos’ (*omu*) *cu mare năs* (Frățilă 2002: 306).

Și pentru alte noțiuni legate de terminologia corpului, istroromâna se folosește de unele perifraze: *căpu ăanse ose*, *go os de mort om* (Jeiăn), *căpu de mortu* (Jeiăn), toate denumind ‘țeasta’, *peri de la oculu* ‘geană’, *șculița ăntre dinț* ‘strungăreață’, *cârna (că) de dinț* (Jeiăn) ‘gingie’, *că grosa carne* ‘pulpă’, o parte dintre ele fiind calcări după italiană sau croată: cf. it. *testa di morto* = cap de mort ‘țeastă’, cr. *zubno meso* ‘carne de dinți’, ‘gingie’ (< *zubni*, *-a*, *-o* ‘de dinte, al dintelui’ (< *zub* ‘dinte, măsea’) + *meso* ‘carne’ (Frățilă 2002: 206).

Pentru ‘miezul nopții’ se spune *pode nopte* (< cr. *po-* ‘jumătate’ + *de nopte*), iar pentru ‘liliac’ (zool.) *pulina de nopte* (< *pulina* augmentativ de la *pul* ‘pui, pasăre’), *po de pul* și *po de sorec* (Sușnievița), *po de pul* și *pode šoreč* (Noselo, Sucodru, Letai), *pode pul* și *pode šoreč* (Tărcovți, Zancovți, Miheli, Costârcean) ‘jumătate pasăre și jumătate șoarece’, *orbu šoreč*, *šoreču orbu* (Scabrici), ultimul un calc după cr. dialectal *slipi miš* (< cr. *sljep*, *-a*, *-o* ‘orb’ + *miš* ‘șoarece’)¹¹.

Și în locul unor substantive colective, derivate în dacoromână cu sufixe, în istroromână se folosesc tot perifraze. Astfel, în loc de ‘desiș’ se spune *γust cödru* (Jeiăn), în loc de ‘rariște’: *rjedăc cödru* sau în locul unui adjectiv ca ‘sprâncenat’: *cu jânele mâr*; pentru ‘urechiat’ se spune *cu mâr urecli* (Jeiăn), iar pentru ‘însorit’: *pemintu din sóre*, *pemintu ăn sóre*.

Pronume compuse: *čeva / țeva* ‘ceva’ < *če* (< *quid*) + *va* (< *volet*), *čireva / țireva* < *čire / țire* (< *quene*) + *va* (< *volet*), *čegod* ‘tot, orice’ (< *če* + *göd*)¹², *țire-codăr-mi-țe*¹³ ‘cineva’, *čecodér / țecodăr* ‘cineva’, *nușcarle / nușcărle / muscărle* ‘cineva’ (< *nu știu car(e)le*), *nușțire / nușcîre* ‘cineva’ (< *nu știu țire / čire*), *čela istu, ča ista, čeli iști, čele iste* ‘același, aceeași, aceiași, aceleași’ (< (*a*)čela istu, (*a*)ča ista, (*a*)čeli isti, (*a*)čele iste), *čelaŭatu, ča ŭata, čeli ŭăt, čele ŭate* (< (*a*)čelalaltu, (*a*)čalalta, (*a*)čel’ialți, (*a*)čelelalte) etc.

Numerale compuse: *amîndoi* ‘amândoi’ (< lat. **ambidoi* < *ambidue*), *tustei* ‘tustrei’ (< *toți* + *trei*), *tuspătru* (< *tus* < (< *toți*) + *pătru*).

Adverbe de loc formate cu particula *va* (< *volet*): *țuva* ‘unde’ (< *iu* (< *ibi*) + *va*), *cotrova* (< *cotro* (< (*in*)contra ubi + *va*), *iuvava* ‘unde va’ (< *iuva* + *va*), *depărte* (< *de* + *părte*), (*a*)*prope* (< *a* (< *ad*) + *prope*), *dirént’e* (< *de* + *inabante*), *dirapoï* (< *de* + *înapoi*) etc.

¹¹ Vezi ALiI întrebarea 738 liliac, p. 342.

¹² Particulă (element component al unor pronume sau adverbe compuse): *ko god* ‘fiecare, orice’, *što god* ‘fiece, orice, tot’, *kakov god* ‘de orice fel, oricum’, *kad god* ‘oricând, de câte ori’, *koliko god* ‘oricât’ etc. (Tomici, DSR, p. 251).

¹³ *Codăr / coder* variantă fonetică a lui *goder*, particulă regională a lui *god*; și *godjer* (Tomici, DSR, p. 251).

Adverbe de timp: *âstez* (< *ista* + *die*), *âze* ‘azi’ (< *hac* + *die*), *aséra* ‘aseară’ (< *a* + *séra*), *(a)stâra* / *(a)stârę* ‘de seară’ (< *asta* (< lat. *ista*) + *séra* / *séře*), *âtesera* ‘alaltăseară’ (< *âte* ‘altă’ + *séra* / *séře*), *că mânt’e séra* ‘alaltăseară’ (< *că* + *mânt’e* (< lat. *magis abante*) + *séra*), *âter* ‘alaltăieri’ (< *âte* (< *altă*) + *ier* (< lat. *heri*), *căteri* ‘răsalaltăieri’ (< *că* + *ater* < lat. *heri*), *presteier* ‘alaltăieri’ (< *preste* (< lat. *per extra*) + *ier* ‘ieri’ < lat. *heri*), *căte-măre* ‘răspoimăine’ (< *că* + *âte* + *măre* ‘măine’ (< lat. *mane*), *cândgod* ‘oricând, totdeauna’ (< *când* < lat. *quando* + cr. *god*), *preste măre*, de fapt calc după cr. *prekosutra* ‘idem’ < *preko* ‘peste’ + *sutra* ‘măine’), *dupa podne* ‘după masă’ (< *dupa* + cr. *podne* ‘amiază’ sau calc parțial după cr. *podle podne*, *popodne* ‘după amiază’), *mânt’e zi* ‘alaltăieri’ (< *mânt’e* (< lat. *magis abante*) + *zi*), *mai mânt’e zi* ‘răsalaltăieri’ (< *mai* + *mânt’e zi*) etc.

Adverbe de mod: *cumva* / *cumvâ* ‘cumva’ (< *cum* (< lat. *quomo(do)*) + *va*), *cumyod* ‘oricum’ (< *cum* + partic. *yod* < cr. *gōd*), *nușcum* ‘cumva’ (< *nu știu cum*), *cătcodér* ‘oricât’ (< *căt* (< lat. *quantum*) + partic. *codér*), *căt yod* ‘oricât’ < *căt* + particula *yod*) etc.

Prepoziții: *despre* (< *de* + *spre*) ‘de pe’: *despre voz* ‘de pe căruță’, *despre căsa* ‘de pe casă’, *preste* ‘peste’ (< lat. *per extra*), *printru* ‘prin’ (< *per intro*): *neca nu se razbižes oile printru codru* ‘să nu se răspândească oile prin pădure’ etc.

Conjunții (locuțiuni conjuncționale): *din că ke* ‘deoarece’, *samo se* ‘numai dacă’ (< cr. *samo* ‘numai’ + *se* (< lat. *se*), *de că* ‘de aceea’, *za či* ‘de ce, deoarece’ (< cr. *za* ‘din cauza’ + *či* (< *če*) < lat. *quid*) etc.

ABREVIERI

adj. = adjectiv; conj. = conjuncție; cr. = croat(ă); dial. = dialectal; dimin. = diminutiv; f. = feminin; germ. = german(ă); ir. = istroromân(ă); it. = italian(ă); lat. = latină; MN = Material Necartografiat; pl. = plural; sl. = slav(ă).

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALiI = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante lingvistico istroromeno*, Pula, 2002.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.
- Bărdășan 2009 = Gabriel Bărdășan, *Elementul latinesc în lexicul dialectului istroromân* (teză de doctorat), Timișoara.
- Brâncuș 1983 = Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș 2007 = Gr. Brâncuș, *Studii de istoria limbii române*, București, Editura Academiei Române.

- Brâncuș 2008 = Gr. Brâncuș, *Studii de istoria limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Burada 1896 = Teodor T. Burada, *O călătorie în satele românești din Istria*, Iași, Tipografia Națională.
- Byhan 1899 = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, p. 175–396.
- Cantemir 1959 = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, Editura Academiei.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine. (A–Putea)*, București, 1907–1914.
- Frățilă 2002 = Vasile Frățilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, în idem, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, p. 211–312.
- Graur 1970 = Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, Editura Științifică.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în „Limba română”, XIV, nr. 1, p. 31–37.
- Klepikova 1963 = G. P. Klepikova, *Prefixul de origine slavă po- în dialectul istroromân*, în „Fonetica și dialectologie”, V, p. 69–81.
- Kovačec 1971 = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei.
- Kovačec 1998 = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula.
- Leskien 1914 = A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. I. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Maioreescu 1900 = Ion Maioreescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, ediția a II-a, publicată de Titu Maioreescu, București, Editura Librăriei Socec.
- Morariu 1928 = Morariu, Leca, *Lu frați noștri. Libru lu Rumeri din Istri. Cartea Românilor din Istria. Il libro degli Rumeni Istriani*, Susnevița (Valdarsa) – Jaiän (Seiane), Suceava, România, Editura Revistei „Făt-Frumos”.
- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.
- Popovici 1914 = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria. Partea I (Referințele sociale și gramatică)*, Halle a.d. S.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu Matteo Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București.
- Sârbu–Frățilă 1998 = Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord.
- Skok 1971 = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. I, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Skok 1972 = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. II, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Skok 1973 = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. III, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Tomici 1998 = Mile Tomici, *Srpsko-rumunski rečnik, Dicționar sârb-român*, I, A–L, Timișoara, Savez Srba u Rumuniji.
- Weigand 1895 = Weigand, Gustav, *Istrisches*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 2, p. 215–224.

LA FORMATION DES MOTS DANS LE DIALECTE ISTROROUMAIN**RÉSUMÉ**

L'étude se propose de présenter les mots formés en istroroumain à l'aide des moyens internes (la suffixation, la préfixation et la composition). En istroroumain, il y a un nombre limité des mots formés à l'intérieur du dialecte à l'aide des ressources propres. Parmi les causes de ce phénomène on retrouve: la nécessité réduite de mots nouveaux dans une communauté linguistique qui compte un petit nombre de parleurs et la possibilité d'une population bilingue (les istroroumains parlent leur dialecte, mais aussi le croate) d'emprunter à une langue seconde le mot nécessaire pour désigner une notion.

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie